
REFORMY V HISTORII VYSOKÉHO UČENÍ KARLOVA

REFORMY V HISTORII VYSOKÉHO UČENÍ KARLOVA

(Universitas semper reformanda)

Doc. PhDr. Ludmila Hlaváčková, CSc.

Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK

Ve všech jazykových i encyklopedických slovnících se můžeme u hesla reforma dočíst, že tento výraz znamená opravu, přetvoření či změnu stávajícího stavu, směřující k jeho zlepšení. Všichni ovšem víme, že zdaleka ne všechny reformy znamenají ono zlepšení stávajícího stavu, bez ohledu na více či méně přesvědčivá tvrzení tvůrců reformem. Je také všeobecně známo, že jen málokterou z reformem můžeme hodnotit jednoznačně kladně, a navíc hodnocení každé podléhá i dobovému nazírání a měnícím se úhlům pohledu.

Naše staroslavná Alma mater, v jejíž osudech se zrcadlí osudy našeho národa, slaví dnes 656. výročí svého založení. Stejně jako instituce obdobného řádu, procházela a dodnes prochází takřka permanentním procesem různých reformem. Připomeňme si v největší stručnosti alespoň ony nejvýznamnější, abychom si uvědomili, jak těžké je jejich jednoznačné hodnocení a jak se toto může v různých dobách měnit.

Slavný Dekret kutnohorský z ledna 1409 zajistil na univerzitní půdě převahu českému národu a přivedl do čela univerzity jejího největšího učitele, Mistra Jana Husa. Reakce většiny německých členů univerzity na tuto reformu manifestovaná odchodem z Prahy znamenala ovšem pro toto učení zároveň velkou ztrátu, i když ji to nezabavilo jejího významu a v oblasti celospolečenské začala hrát rozhodující úlohu. Nemůžeme se zde věnovat složitému výkladu reformního programu univerzitního husitismu, ale musíme se pouze omezit na konstatování, že husitská univerzita naznačila cestu evropské reformace. V té době ovšem v podstatě rezignovala na plnění své základní vzdělávací úlohy.

Husitský král Jiřík z Poděbrad vtiskl univerzitě utrakvistický a český charakter, čímž ovšem ztratila přitažlivost pro zahraniční posluchače. Od druhé poloviny 15. století na pražské univerzitě řádně fungovala vlastně jen artistická fakulta, která však byla tradičně pouze jakousi přípravkou před studiem na třech vyšších fakultách. Studenti z Čech, kteří chtěli získat gradus na některé z nich, museli odejít studovat do ciziny.

Dlouhé období půldruha století od nástupu Jiřího z Poděbrad na český trůn až do Bílé hory se jeví v univerzitních dějinách jako nepřetržitá řada zápasů jak s vnitřními potížemi, tak s oněmi, které na univerzitu doléhaly z okolního světa, a neúspěšných snah o reformy stávajícího stavu. Tím ovšem nechci říci, že toto období humanismu v utrakvistickém zabarvení nepředstavuje v dějinách pražské univerzity a vzdělanosti v našich zemích významnou kapitolu.

Velkou naději pro prosazení reformem, které by pražské univerzitě konečně umožnily znovu vybudovat tři vyšší fakulty, a vrátit jí tak podobu, kterou ji určil v polovině 14. století prozíravý zakladatel, znamenalo vydání Rudolfova Majestátu o náboženské svobodě v roce 1609. Na univerzitě byly vypracovány dva konkrétní návrhy na reformu. To, že se je podařilo uskutečnit jen z malé části, zaviniily nejen vnitřní potíže, ale především tradiční nedostatek finančních prostředků. Důkladná „reformace“ se proto do vypuknutí stavovského povstání neuskutečnila.

To, co následovalo na univerzitě po porážce stavovského povstání nelze ovšem zahrnout do kategorie reformem dobrých či špatných. Univerzita, která se postavila proti panovníkovi do odbojného tábora, byla tímto tvrdě a nemilosrdně potrestána. Život jejího rektora Jana Jesenia skončil 21. června 1621 na popravním lešení na Staroměstském náměstí. Brzy poté padlo rozhodnutí, že odbojná univerzita sice nebude zrušena, ale předána jezuitům, k čemuž došlo v listopadu 1622.

Tento řád s velkými pedagogickými zkušenostmi a úspěchy měl od roku 1555 v Praze svoji školu u sv. Klimenta, která byla privilegiem Ferdinanda 1. roku 1562 povznesena na úroveň vysokého učení s právem udělovat filozofické a teologické grady. Také jezuité toužili po úplné univerzitě a nyní dostali šanci rozšířit vliv i na právníká a lékařská studia. Ani jejich reformní snahy neprobíhaly ovšem tak, jak by si byli přáli. Jejich představy se v některých ohledech křížily se záměry panovníků i nejvyšších církevních hodnostářů. Určité zklidnění přineslo až vydání tzv. Unijního dekretu v roce 1654 (tzn. že letos uplynulo od jeho vydání 350 let), který mj. přinesl pražské univerzitě oficiální název Karlo-Ferdinandova, užívaný až do vzniku našeho samostatného státu.

Slabiny jezuitského systému vysokého školství se projevovaly čím dál více především na světských fakultách - medicínské a právníké. Na počátku 18. století - za Josefa I. - je snaha reformovat univerzitu tak, aby odpovídala dobovému rozvoji věd, spojená se jménem univerzitního superintendenta Petra Birelliho. V roce 1712 byla přímo

jmenována komise, která měla dopracovat reformy a usilovat o jejich prosazení. Nejen mor roku 1713 a smrt Birelliho, ale zejména odpor jezuitů způsobil, že činnost komise se stala naprosto formální.

Až s nástupem Marie Terezie nastalo oživení (1748) a konečně se přikročilo ke konkrétním tzv. osvícenským reformám, jako bylo např. prodloužení studia na jednotlivých fakultách, rozšíření jejich studijních programů o nové obory, kontrola plnění povinností učitelů i posluchačů aj. Reformní hnutí pak urychlilo i zrušení jezuitského řádu v roce 1773 a nástup Josefa II. na trůn v roce 1780. Za jeho desetileté vlády reformy ještě excelerovaly. Zase ne všechny možno hodnotit bezvýhradně kladně, nicméně většina z nich znamenala neobyčejný pokrok - Toleranční patent (1781) přivedl na univerzitu nekatolíky i Židy, nové studijní řády a nové obory dále zkvalitnily výuku, snaha po lepším technickém vybavení fakult a zakládání nových zdravotních ústavů (všeobecná nemocnice, porodnice, ústav choromyslných), v nichž se od roku 1790 odehrávala (a dodnes odehrává) klinická výuka mediků, umožnily jak zvýšení úrovně praktické výuky, tak i počátky experimentální vědecké práce. Dobovému a ne zcela jednoznačnému hodnocení podléhá známý reskript z roku 1784, který zavedl němčinu jako hlavní vyučovací jazyk vedle dosavadní latiny (doznívala jen v některých oborech do poloviny 19. století). Byl výsledkem centralistických plánů osvíceného absolutismu usilujícího o povznesení němčiny na státní jazyk.

První polovina 19. století je charakterizována omezenou vládou již nikoliv osvíceného absolutisty Františka I., a zejména dlouholetého kancléře Metternicha. Univerzita jako celek je dušena množstvím byrokratických předpisů, které mají zabránit pronikání pokrokových myšlenkových proudů do jejich poslucháren. Nejmarkantnějším příkladem je osud Bernarda Bolzana, matematika, filozofa a teologa, vědce mezinárodního formátu, vypuzeného z filozofické fakulty. Ovšem ne všechny reformy tohoto období znamenaly retardaci či zastavení progresivního vývoje. Na příkladu lékařské fakulty, jejíž historie je mi nejbližší, můžeme demonstrovat, že prakticky všechny pro ni vydané nové studijní a rigorózní řády tohoto období (1804, 1810, 1833) znamenaly zkvalitnění výuky. Navíc pak tyto reformy shora odstartovaly na přelomu 30. a 40. let přímo fascinující proces tlaku zdola, směřující k těmto cílům. V té době se jako na jiných evropských univerzitách začíná i na pražské vytvářet nová kategorie vysokoškolských učitelů - tzv. soukromí docenti. Byli to vědecky pokrokově orientovaní absolventi fakulty, kteří chtěli zůstat ve styku s fakultou jakožto jedinou odbornou a vědeckou platformou oné doby a začali ohlašovat nepovinné přednášky, v nichž se zrcadlí dynamický proces specializace a diferenciaci lékařských věd. S potěšením vždy mohu zdůraznit, že pražská fakulta nikterak nezaostávala v tomto ohledu za preferovanou univerzitou sídelního města, a v některých oborech získala i priority evropské (např. gynekologie, ušní lékařství, dermatovenerologie, balneologie). Tyto nové obory, byť zpočátku nepovinné, velmi přispívaly ke zkvalitnění odborného vzdělávání mediků a sloužily obvykle i k doškolování absolventů, kteří je často navštěvovali. Dříve či později byly pak zařazovány do povinné výuky.

Reformám z revolučních let 1848/49 a těsně následujícím můžeme takřka bez výhrady přisoudit kladné znaménko. Zásada Lehr- und Lernfreiheit, možnost ohlašování přednášek v obou zemských jazycích, povýšení filozofické fakulty na rovnocennou s oněmi třemi historickými (mohla se na ní věnovat příslušná pozornost zejména přírodním a matematickým oborům, které dostaly své samostatné fakulty až po první resp. druhé světové válce) aj. znamenaly pro univerzitu nesporný a významný krok vpřed. Ony reformy shora, reprezentované novými studijními řády pro jednotlivé fakulty i trvajícím tlakem zdola, přinášejícím v nepovinných přednáškách do výuky nové odborné a vědecké podněty, pokračují i v druhé polovině 19. století. Ovšem od počátku 60. let směřuje tlak české veřejnosti vedené českými univerzitními učiteli (jmenujme alespoň J.E. Purkyně) a posluchači k nejzásadnější reformě v životě Karlo-Ferdinandovy univerzity, totiž k jejímu počestění, které dostalo nakonec zákonem z února roku 1882 podobu jejího rozdělení na českou a německou.

Složitý proces vývoje, stýkání a potýkání obou univerzit v monarchii a poté v ČSR, není dosud zdaleka badatelsky objasněn. Je ovšem zřejmé, že do roku 1918 byla německá univerzita preferována. Lex Mareš z roku 1920 se snažil napravit křivdy páchané na české univerzitě do roku 1918, přilil ovšem oleje do ohně prvorepublikových národnostních sporů - vzpomeňme alespoň na insigniádu a podobné konflikty. Uzavření českých vysokých škol v listopadu 1939 převalo historii české Karlovy univerzity tím nejbrutálnějším způsobem. V Praze nadále zůstávala univerzita německá, ovšem nikoliv jako protektorátní škola, ale jako instituce říšská, podřízená přímo ministerstvu školství v Berlíně. Její činnost skončila v prvních dnech květnového povstání roku 1945, kdy její pracoviště byla převzata českými učiteli a studenty. Německá univerzita byla pak zrušena v říjnu roku 1945 se zpětnou platností k onomu symbolickému datu 17.11. 1939.

Poválečné reformy tří přechodných let 1945-1948 se snažily rychle napravit nedozírné škody oněch válečných let zakládáním nových fakult, umožněním maximálnímu množství posluchačů rychle dokončit přerušené studium atd. Reformy následující po únoru roku 1948 zachytili nejpodrobněji autoři posledního dílu velkých univerzitních dějin. Je to většinou velmi smutné čtení.

Kéž by naši potomci mohli reformy, kterými prochází naše vysoké školy a v jejich rámci i Karlova univerzita, zhodnotit co nejlépe, neboť se jim podaří naplnit obsah slova reforma oním původním významem „zlepšení a náprava stávajícího stavu“.

Utinam futurae reformationes ad maiorem usum et gloriam nostrae Almae matris contribuant!